

Kovács András

A személynevek gyűjtésének nehézségei és lehetőségei Kárpátalján (Beregszász-környéki tapasztalatok alapján)

A névtudomány általános kérdései, a nevek kialakulása és fejlődése a kutatókat évszázadok óta foglalkoztatják. A nyelvészek világszerte hangsúlyozzák a névkutatás szükségességét és időszerűségét. Különösen fontosnak tartják a nagyobb területet átölelő, többszempontú névtani vizsgálatok végzését, melyekből messzemenő társadalompolitikai és kulturális következtetések vonhatók le. A kisebb területek, községek, falvak névanyagából egyöntetű vélemény szerint főként adalék szintű tanulságok, érdekességek, helyi jellegzetességek kerülhetnek felszínre. A személynevek gyűjtésének nehézségei többek között a történeti források hiányosságából adódóan világszerte is általános jelenségként foghatók fel.

Több éve vizsgálom a kárpátaljai magyar személyneveket, szülőföldem névadási szokásait. Az alábbiakban egy olyan, a címből is sejthető, összetett problémáról számolok be, mellyel a Beregszászi járás személyneveinek gyűjtése során találkoztam, azokról az akadályokról és lehetőségekről, melyek véleményem szerint főként helyi kötődésű jelenségek. Előljáróban röviden ismertetem a **kárpátaljai névtani kutatások irányvonalát, eredményeit**. Névtani kutatások Kárpátalján a 19. század közepétől, Pesty Frigyes 1864-es gyűjtésétől követhetők nyomon (Pesty 1864–65). Ezután az első jelentősebb összefoglalás 1881-ben Ungváron jelent meg Lehoczky Tivadar *Bereg vármegye monographiája* című háromkötetes helytörténeti munkájaként (Lehoczky 1881).

Kárpátalján a 20. század elejétől kezdik vizsgálni a kisebb népcsoportok, így a magyar nyelv hatását a szomszédos nyelvekre. A vizsgálatok a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar névanyagára is kiterjedtek, és leginkább ukrán részről, ukrán nyelvészek tollából születtek (lásd Petrov és Panykevics munkásságát). Az 1945-ben megalakult Ungvári Állami Egyetem kutatói a kárpátaljai onomasztika egészét vizsgálva érintették a térség magyar tulajdonneveit is, ezek szomszédos nyelvekre történő hatását (pl. Halász és Csucska kutatásai). A hatvanas évektől, az egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének megalakulását követően magyar szemszögből is vizsgálat alá vonták a neveket. E téren Zékány Imre kutatásait kell elsőként megemlítenünk, aki a régió magyar lakosságának személynévanyagát vizsgálta. A tanszék megalakulásától kezdve a diákok körében előszeretettel szorgalmazta az onomasztikai kutatások végzését. Ezek eleinte a helynevekre terjedtek ki, de később a személynevek kérdésköre is sok évfolyamdolgozat, szakdolgozat tárgyát képezte. A szűkös anyagi

lehetőségek miatt közülük sajnos csak néhány került kiadásra, azok is főleg Magyarországon. A 90-es évek elejétől a magyar tanszéken megjelenő „Acta Hungarica” című folyóirat nyelvtudományi részében vázlatosan, terjedelmükben is szűkszavúan ugyan, de ukrán és magyar nyelven is olvashatunk az egy-egy község névanyagát feldolgozó munkák közül. Az egyetemmel párhuzamosan vizsgálják a kárpátaljai magyar nyelvet a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kutatói. Az általuk évente kiadott „Acta Beregsasiensis” című gyűjtemény esetenként helyi kötődésű névtani tanulmányokat is közöl.

A jelenlegi, nagyobb lélegzetű névtani vizsgálatok túlnyomó többsége a helynevek körét gyarapítja: például 1992-ben jelent meg Horváth Katalin—Lizanec Péter—Szabó Erzsébet „Az Ungvári járás 14 településének helynevei” című kiadványa (Horváth—Lizanec—Szabó 1992), legutóbb pedig Sebestyén Zsolt készített átfogó doktori dolgozatot a Beregszászi járás helyneveinek köréből (Sebestyén 2005).

A helynevekkel ellentétben nagyobb egyenlenségekkel, hiányosságokkal találkozhatunk a személynevek terén. Vörös Ferenc egyik munkájában előrebocsátja, hogy a magyar névtani kutatások mind a mai napig adósak a határon túli magyarság névadási szokásainak tényszerű feltárásával (Vörös 1999). Ez különösen igaz a kárpátaljai személynevekre. Bátran leszögezhetjük, hogy tudatos gyűjtés anyaga, mely egy nagyobb terület személyneveit összefoglaló monográfia megszületését segítette volna, mindeddig nem látott napvilágot. Az egy-egy faluról készült önálló kiadványok a község történetén, földrajzi viszonyain, kulturális életén kívül gyakorta értekeznek az ott élt családok jellemző vezeték- és keresztnéveiről, névválasztási szokásairól, de sajnos ezek kevés számban születtek és születnek ma is. A családnevek körében részletes vizsgálatot egyedül Mizser Lajos végez, aki a régi Bereg vármegye családneveit főként sírfeliratok adatai alapján veszi számba.

2.1. A személynevek gyűjtésének legfontosabb forrásai az anyakönyvek. Az anyakönyvek felkutatása és számbavétele ilyen szempontból elsődleges fontosságú. Magyarországi viszonylatban ez nem okozhat különösebb problémát. Kisebbségi környezetben viszont ezzel egy időben jelentkeznek az első nehézségek. Kárpátalján az újszülötteket hivatalos formában, a mindenkorai államnyelvnek megfelelően anyakönyvezik, ebből következik, hogy a hivatalos névlisták nem minden tekintetben alkalmasak a magyar nevek vizsgálatára. Egyedüli és legfontosabb forrás az egyházak által vezetett anyakönyvek feldolgozása lehet, mivel azokat a különböző államhatalmi váltások ellenére is magyar nyelven vezették és vezetik ma is. E könyvek előzményei járási szinten több esetben is a 18. századig nyúlnak vissza.

2.1.1. Felmerülhet a kérdés, hogy ezzel valójában mi is a baj? Adva van a korpusz, össze kell gyűjteni a neveket, aztán már csak a feldolgozásuk marad hátra. Sajnos ez mégsem ilyen egyszerű, különösen akkor nem, ha a történeti adatokra is szükségünk van. A II. világháborút követően, mint tudjuk, a deportálások elsődleges eszközei, a kitűnő névsorok miatt, a nemzetiségi anyakönyvek voltak. Ebből adódott, hogy ahol csak teheték, felsőbb nyomást gyakorolva is, elkobozták a közösség számára pótolhatatlan értékű iratokat, közülük ily módon sok megsemmisült, elveszett. A megmaradtak, melyek túléltek e viharos események sodrát, levéltárak és anyakönyvi hivatalok mélyén várják, hogy ismét visszakérülhessenek jogos helyükre, az egyházakhoz. Ismételt felmerülhet a kérdés, mely bennem is megfogalmazódott, hogy miért nem gyűjthetők ki onnan, a hivatalokból az adatok. Erre az érintett szervek egyszerű és jogilag megkérdőjelezhetetlen nemleges válasszal felelnek. A fent nevezett egyházi könyveket személyi jogok védelmében részesítik, melynek kutatásához külön engedélyt kérnek. A kérelmet járásból területi, majd fővárosi szintre emelik, de valójában a régi anyakönyveket sem hozzáférhetővé, sem kutathatóvá nem teszik. E lépéseket végigjárva egyedüli megoldásként a parókiákon megmaradt és tovább vezetett anyakönyvek vizsgálatára fektették a fő hangsúlyt. A papoktól, gondnokoktól a kutatás szempontjából általában pozitív visszajelzést kaptunk. Sajnálatos, hogy az ily módon kutatható, főként református anyakönyvek a legjobb esetben sem nyúlnak vissza a 19. századba. A katolikusoknál is, akik általában jobb eredménnyel tudták megőrizni könyveiket, csak 1895-től vezetett anyakönyvet találtunk (a példa Kaszonyra vonatkozik). A leíró anyag történeti anyaggal való összevetéséről jelen pillanatban le kellett mondanunk. Előfordul, hogy egyes községekben anyakönyvek alapján leíró vizsgálatokat is nehezen végezhetünk. Ilyen például Papi, melynek legkorábbi adatai 1974-ből valók, vagy Bótrágy, melynek anyakönyvét 1991-től vezetik. Más esetekben pedig kisebb megszakításokkal, lásd Hetyen, vagy több éves kihagyásokkal, pl. Rafajna tartalmaznak bejegyzéseket. Ritka az a község, ahol folyamatos anyagot találunk, ilyen Som, melynek legkorábbi bejegyzése 1942-ből való. E hiányosságokat a legcélszerűbben a lakosság megkérdezésével, adatközlők bevonásával lehet pótolni. E gyűjtési módszer köztudottan időigényes és korántsem nyújt olyan hiteles, pontos képet, mint az anyakönyvek adatai.

2.1.2. Az anyakönyvek adatainak előhívása céljából megkíséreltünk egy addig még nagyobb területen személynevek gyűjtésére nem alkalmazott módszert, a **kérdőíves névgyűjtést**. E kijelentéskor természetesen nem feledkezhetünk meg Ördög Ferenc kutatásairól, aki szintén használt kérdőíveket (Ördög 1973), de az általunk összeállított kérdéssor sokkal bonyolultabb

és körülmények között volt az általa alkalmazottnál. A kérdőív segítségével születési adatokat, iskolai végzettséget, foglalkozást, vallást, anyanyelvet; család-, leánykori-, asszony- és keresztnévet, ezek hivatalos, ukrán változatát; a keresztnév öröklődését; szolító- és ragadványnevet, a névhez való viszonyt kívántuk rögzíteni. A kérdések ismétlődésével a gyermekek, unokák, szülők, nagyszülők és dédszülők adatait is elő kívántuk hívni. Egy-egy családon belül két űrlap kitöltését kértük (külön a férjtől és külön a feleségtől, a család legaktívabb tagjaitól), melyek szűkítés után is egyenként hatoldalnyi terjedelműek lettek. A munkával 2005-ben a próbagyűjtésig jutottunk. Több településen, de főleg szülőfalumban, jól ismert környezetben végeztük a kérdőíves felmérést, mely nem a várakozásoknak megfelelő eredményt hozott. A falubeliek előítélettel és félelemmel, gyanakvóan fogadták a személyes adataikat kikérő űrlapokat, annak ellenére is, hogy az elején röviden összefoglaltuk a kutatás célját és fontosságát, az adatok feldolgozását, közzétételét. Az emberi természetből adódóan, a legsegítőkészebb adatközlők között is csak elenyésző számban voltak olyanok, akik saját, illetve gyermekeik/unokáik és szüleik adatain kívülnagyszüleik és még kevesebben, akik dédszüleik adataira vagy nevére egyáltalán emlékeztek volna. Ebből arra a következtetésre jutottunk, hogy bármennyire is csábító volt a kérdőíves gyűjtéstől várt eredmény, a történeti adatok előhívása ily módon nem valósítható meg. Leíró szempontból viszont olyan érdekességek — gondolok itt a ragadványnevek és szolítónevek kialakulására — és pontos adatok váltak hozzáférhetővé, melyek az anyakönyvekből nem derülhetnek ki.

2.1.3. Harmadik lehetőség az állam által vezetett névlisták, a **gazdakönyvek** adatainak feldolgozása. A gazdakönyvek külön oldalon szerepeltetnek minden családot, tartalmazzák a család- és keresztnévet, iskolai végzettséget, foglalkozást, szülők, gyermekek nevét, melyek a névtani kutatások számára kitűnő kiindulópontot jelentenek. Ezeket öt évente megújítják, tehát elviekben a korábbiak kutathatóvá is tehetők. A gyakorlatban viszont az anyakönyvekhez hasonlóan a gazdakönyveket is személyjogi törvények óvják, a községházakon dolgozók hozzáállásától függően válhatnak csak nem hivatalosan hozzáférhetővé. További problémát jelent az is, hogy mindezt államnyelven vezetik, így magyar vonatkozásban a kutatónak kellene lefordítania a benne szereplő adatokat. A fordítás, mint tudjuk nem szerencsés vállalkozás, annál is inkább, mivel az államnyelvi névforma alapján nem minden esetben azonosítható teljes bizonyossággal a magyar név. Erre példa az orosz vagy ukrán nyelven bejegyzett *Bepeu* név, melynek a magyarban *Vörös* és *Veres* változatai is vannak. A fentiek tudatában megállapítottuk, hogy e módszerrel a névgyűjtés összefüggően nagy területen jelen helyzetben nem végezhető el. (A gazdakönyvek vagy más államnyelven vezetett — orvosi,

iskolai — nyilvántartók anyakönyvekkel való összevetése viszont érdekes jelenségek megfigyelésére adhatna lehetőséget, melynek során jól vizsgálhatóvá válnának a magyar nevek orosz/ukrán nyelvre történő átírásai. Ennek egy községen, például *Somon* belüli szembesítéséből kiderül, hogy az *Erzsébet*nek nyolcféle bejegyzése létezik, melyek javarészt írásbeli változatok: *Елизавета, Елизавета, Елизавет; Ержебет, Эржебет; Ержібет, Эржибет; Ержеубет.*)

2.1.4. A történelmi adatok további felkutatásának lehetőségeként kell számba vennünk a sírfeliratok, a kataszteri térképek, birtokrészleti jegyzőkönyvek, vagy a bírósági telekkönyvek anyagait. A sírfeliratok, bár feldolgozásuk viszonylag egyszerű és hatékony lehet, legcélszerűbben mégis inkább csak kiegészítésként, az érdekességek kiemeléseként alkalmazhatók. A kataszteri térképek, melyeket a helynevek kutatására általánosan használnak, korlátozottan ugyan, de lehetőséget biztosítanak a személynevek gyűjtésére is. A 19. században és a magángazdálkodás idején a falusi közösségek jellemzően földművelésből tartották fenn magukat. Ebből adódóan szinte mindenki rendelkezett kisebb-nagyobb földterületekkel, így a térképeken birtokosok nevei is sok esetben rögzítésre kerültek. Sajnálatosan ezek nincsenek minden község anyagán feltüntetve, de ahol jelen vannak, ott is csak gyakorisági szempontból vizsgálhatjuk a férfiak jellemző család- és keresztn neveit. Ebben az esetben számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, miszerint egy földbirtokosnak a falu határában több helyütt is lehetnek birtokai, ezáltal neve is többször kerülhetett bejegyzésre, és előfordulhat névazonosság is. Ilyen szempontból utólag lehetetlen a kettőt különválasztani egymástól.

3. Összegzés. Az itt bemutatott lehetőségeket, mint láttuk, legtöbbször jogi akadályok nehezítik. Ukrajna (az 1991-től önálló államisággal rendelkező ország) vezetőinek feltett szándéka a nyugathoz való felzárkózás. E cél eléréséhez kisebbségi és személyjogi törvények megváltoztatására, korrigálására is szükség van. Mindezek megtörténteig, az anyakönyvek kutathatóvá tételéig egyetlen és legfontosabb tennivalónk a jelenlegi névhasználat rögzítése, ami a továbbiakban ránk, helyi kutatókra vár.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Horváth Katalin—Lizanec Péter—Szabó Erzsébet 1992. *Az Ungvári járás 14 településének helynevei* Magyar Névtani Dolgozatok. 108. Budapest.
- Lehoczy Tivadar 1881–1882. *Bereg várménye monographiája* 1–3. Ungvár.
- Ördög Ferenc 1973. *Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén*, Budapest.
- Pesty Frigyes kéziratos helynévgyűjtése 1864–65. Bereg megye. OSZK, Kézirattár.
- Sebestyén Zsolt 2005. *Beregvidéki helynevek nyelvi elemzése*, Budapest [ELTE, doktori disszertáció, kézirat].
- Vörös Ferenc 1999. A közösségi névadási hagyomány továbbélése a tizenéves korosztályban. *Magyar Nyelvőr* 266–285